

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN POEZİYASINDA TÜRK ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏSİ

İlahə Vüqar qızı Rüstəmovə

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: rustemova.ilah99@gmail.com

Məqalədə Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında türk ədəbi düşüncəsinin bədii əksi araşdırılmışdır. Bəxtiyar Vahabzadə ədəbi kimliyi ilə tam olaraq türkçülüyn təzahürüdür. Sənətkarın poeziyasında türk mütəfəkkirlərin həm ədəbi şəxsiyyətləri araşdırılmış, həm də onların bədii yaradıcılıq fəlsəfəsi tədqiqatə cəlb edilərək Bəxtiyar Vahabzadə və həmin fikir adamlarının düşüncə yaxınlığı vurğulanmışdır. Şair yaradıcılığında türk tarixi abidələrinə, türk mifologiyasına müraciət edərək bütün türk dünyasının mədəni irsinin mühafizəkarı kimi çıxış edir. Bununla yanaşı, Bəxtiyar Vahabzadə həm klassik dövr, həm də cümhuriyyət dövrü türk ədəbi şəxsiyyətlərinin yaradıcılığından çıxış edərək onların həm fəlsəfi düşüncələrini, həm də ədəbi kimliyini yaradıcılığında əks etdirmişdir. Bu şeirləri türkün türkə qarşı sevgisinin, Azərbaycan -Türkiyə dostluğunun ən bariz nümunəsi kimi qiymətləndirmək olar. Bəxtiyar Vahabzadə şair hissiyatı ilə bu ədəbi nümunələrdə türk mütəfəkkirlərinə qarşı doğmalığını, məhəbbətini ən gözəl şəkildə ifadə etmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan-Türkiyə, dostluq, türkçülük, ideologiya, xalq.

GİRİŞ

Türk xalqları ədəbiyyatında milli kimlik, milli özünüdərk problemlərini ön plana çəkən Bəxtiyar Vahabzadə 20-ci əsr Türk poeziyası üçün mənəvi sərvət bəxş etmişdir. Şair poeziyasında keçmişə nəzərən hadisələrdən istifadə etməklə, müasir dövrdəki problemlərə toxunaraq türk birliyi təfəkkürünü formalaşdırmağa çalışmışdır. Onun bu yolda mübarizəsi öz bəhrəsini görmüşdür və “Türk dünyasının şairi” adlandırılmışdır. Bəxtiyar Vahabzadənin söz sənətində türk ədəbi düşüncələrini qabarıq təsvir etməsi əbəs yerə deyildir. Əsrlər boyu xalqımızın təcavüzkar dövlətlər tərəfindən işğal, onların xalqımızın tarixini, dövlətçilik ənənələrini silmək cəhdi, manqurtlaşma siyasətinə dəhi mütəfəkkirin bu proseslərə səssiz qalmasına səbəb olmuşdur. Şair milli kimlik, türk xalqlarının birliyi ideyasını irəli sürərkən tarixin qədim səhifələrinə müraciət edərək, türk xalqlarını oyandırmağa çalışmış, onların qədim adət-ənənələrə bağlılığını sübut etmiş, bununla da şeirlərində ümumtürk mədəniyyətini təcəssüm etdirmişdir.

ƏSAS HİSSƏ

Bəxtiyar Vahabzadənin düşüncələri bütün türk xalqlarının istəklərini əks etdirir və onun şeirlərinin əsas cəhəti bundan ibarətdir ki, hər zaman konkret faktlara toxunaraq öz fikirlərini əsaslandırır. Onun bu qəbildən olan şeirlərinə “El-gün” adlı şeirini nümunə gətirmək olar. Şeir “Orxon-Yenisey” abidələrində həkk olunmuş xaqanlara həsr edilmişdir. Göytürk xaqanları millətin varlığı uğrunda mübarizə apararaq özlərini sipər etmişlər. Şeirin əvvəlində verilən epigraf- “Göydəki günəşdən, yerdəki elimdən doymadım.” məhz bu abidələrdə olan yazılara istinadən verilmişdir. Bu kəlmələr şeir haqqında düşünməyə zəmin yaradır və şeirin ruhunu, ideyasını əks etdirir. “Orxon-Yenisey” abidələrində türk xalqlarının birliyi ideyasını əks etdirən yazılar, Göytürk xaqanlarının türklərin bir xalq kimi tarixdə qalması üçün cəhdləri Bəxtiyar Vahabzadənin türkçülük məfkurəsi ilə səsləşir. Şeirdə həmin xaqanları şair ulu babaları kimi qələmə verməsi özünün ümumtürk xalqa, mədəniyyətə mənsub olmasının göstəricisidir:

“Ulu babaların məzar daşları,
Yaşamaq eşqinin çırpınıları!...” [4, s. 186]

Bəxtiyar Vahabzadənin bu şeiri yalnız bədii sənət nümunəsi deyil, eyni zamanda türk xalqlarının ictimai-fəlsəfi təfəkkürünün məhsulu kimi səciyyələnir. Şairin həyat haqqında fəlsəfi düşüncələri Göytürk xaqanlarının milli mücadiləsi fonunda təsvir edilir, həyatın “bir addım yol” olduğu, xaqanların yurd qayğısını özünə həyat qayğısı kimi yaxınlaşdırması, xalq təəssübkeşliyini çəkməsi, bununla da öz el-obasından doymaması haqda misralar şairin fəlsəfi düşüncələrini tamamlayır:

Elindən doymayan elindən ötrü,
Keçər varlığından, keçər varından.
Bir ömrün içində yaşar yüz ömrü,
Günəşə boylanar arzularından”[2, s.186].

Şairin həm poeziyada, həm də dram janrında Göytürk abidələrinə müraciəti bu abidələrdə baş verən ictimai-siyasi proseslərin öz dövründə də baş verməsi ilə bağlı idi. Mütəfəkkir bununla həm türk xalqlarına türkçülük anlayışını, həm də ibrət dərslərini aşılayır. Şeirinin adının da “El-gün” olması onun məzmunu ilə ahəngdarlıq təşkil edir.

Şeirinin həm bədii, həm də fəlsəfi düşüncələrlə bağlı olması “Orxon-Yenisey” abidələrinin məzmunu ilə də bağlıdır. “Əsrlərin imtahanından çıxmış bu daş kitabələr istər dilçilik, istər ədəbiyyatşünaslıq, istər tarix, istər etnoqrafik, istər nitq mədəniyyəti, istər fəlsəfə baxımından bu gün də hər hansı bir türk xalqı, türk milləti üçün aktual əhəmiyyətə malikdir” [2, s. 6]. Bəxtiyar Vahabzadənin “El-gün”, şeirinin ideyası ilə səsləşən digər şeiri isə “Bizə dərs olmadı” şeiridir. Şeir Qarabağın itirilməsi ilə əlaqədar yazılsa da, ümumilikdə torpaq itirilməsini ulu xaqanların sözünü tutmaq kimi səciyyələndirir və bunu bütün türk xalqlarının faciəsi kimi qələmə alır və onları xəbərdar edir:

“Bizə dərs olmadı hökmü zamanın
Tarix yaddaşımız korşalmış, demək
Unutduq hökmünü Mete xaqanın:
“Namus itirməkdir torpaq itirmək”[6, s. 441]

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında türk mütəfəkkirlərinə də müraciət etmişdir. Onun Yunus Əmrə, Mövlanə Cəlaləddin Rumi haqqında yazdığı şeirləri səbəbsiz deyil. Bəxtiyar Vahabzadə və həmin şairlərin düşüncəsində, qayəsində səsləşmələr mövcuddur. Yunus Əmrə Türkiyə ədəbiyyatında ana dilli ədəbiyyatın inkişafına, zənginləşməsinə öz töhfəsini vermiş sənətkardır. Özündən sonra ədəbi məktəb yaratmış şairin davamçıları onun ideya və düşüncələrinin işığında yazıb yaratmışlar. Bəxtiyar Vahabzadə də Yunus Əmrənin yaradıcılıq metoduna bələd olmuş, onun haqqında həm publisistikasında bəhs etmiş, həm də şeir yazmışdır. Şairin “Yunus İmrəyə” adlı şeiri böyük türk mütəəvvüfünün şəxsiyyəti haqqında dolğun təsəvvür yaradır. Yunus Əmrənin yaşadığı mühit ictimai-siyasi cəhətdən gərgin olan bir dövrə təsadüf etmişdir. Aramsız baş verən müharibələr xalqı da usandırmış, ona mənəvi-psixoloji təsirsiz ötürməmişdir. Yunus Əmrə isə xalqın çətin anlarında mənəvi dəstək göstərmiş və şeirləri ilə xalqa məhəbbət duyğusu aşılamışdır. Onun sufi ideyaları təbliğ etməsi Bəxtiyar Vahabzadənin də düşüncələrinə təsir etmiş və qələmindən süzülərək yazılarında ifadəsini tapmışdır:

“Bir yerdə ölüb bəs niyə min yerdə doğuldu?
Eşqində yanrkən yenidən bir də doğuldu.
Şeirindəki hikmətli sətirlərdə doğuldu” [5, s. 56].

Göründüyü kimi, Bəxtiyar Vahabzadə şairin təsəvvüf ideyalarına yaxından bələd olmuş, məhiyyətinin dərinliyinə varmışdır. Şair Yunus Əmrəyə şeir ithaf edərkən onun haqqında dolğun tə-

səvvür yaratmaq üçün məhz sufi fəlsəfəsindən istifadə etmişdir. Bu fəlsəfəyə əsasən, insan maddi olan hər şeydən əl çəkməli, yalnız Tanrının yolunu tutmalıdır. Həqiqi eşq isə Tanrıya olan eşq kimi dəyərləndirilir. Bu yolda eşqə çatmaq üçün insan yanmalıdır. İnsan yalnız əzab çəkərək öz cismani varlığını unudur, bununla da yenidən özünü dərk edərək kimliyinə qovuşmuş olur. “Təsəvvüf yolçuları olan kamil insanlar üçün pul, var-dövlət, şöhrət yox, Tanrının yolunu əziz tutmaqdır. Bu yol haqq yoludur və irfan əhli bu yola “eşq” yolu deyirlər” [1, s. 17].

Yunus Əmrə sufi ideyalarından bəhs edərkən müxtəlif ərazilərə - Anadolu, Sarıköy, hətta Azərbaycana səyahət etmiş, burada özünə çoxlu sayda mürşid toplamışdır. Onun şeirləri insanların qəlbini isitmiş, dərdlərinə dəva olmuşdur. Şairə olan yüksək ehtiram onun ölümündən sonra ideyalarını yaydığı müxtəlif ərazilərdə ona məzar qazılması ilə nəticələnmişdir. Sanki hər kəs Yunus Əmrəyə sahiblənmək üçün bəhsə girmişdir. Bu hadisə Bəxtiyar Vahabzadənin ehtiramına səbəb olmuşdur. “Bir yerdə ölüb bəs niyə min yerdə məzarı?” sualını verərək oxucuları düşündürmüş, onlarla dialoqa girərək Yunus Əmrənin böyüklüyünü təsdiq etmişdir. Yunus Əmrə türk dilli poeziyanın aşiq-ozanı kimi kamilləşmişdir, onun yaratdığı yeni şeirlər özündən sonrakı poeziyanın inkişafında əsaslı rol oynamışdır. Bəxtiyar Vahabzadə onun insan kimi kamilliyini böyük hörmətlə anmış, onu əfsanəvi şəxsiyyət kimi qələmə almışdır:

“Əfsanəmi, gerçəkmi? Bu insan necə insan?
Varlıq səsidir, qopmuş, o, türkün qopuzundan” [5, s. 56]

Yunus Əmrənin dəyəri təkcə Türk dünyası ədəbiyyatı çərçivəsində məhdudlaşmır. Onun sevgi dolu sufi fəlsəfəsi ümumdünya səviyyəsində dəyərləndirilir. Çünki Yunus Əmrə ideyaları bütün insanlığa yönəlmiş müraciətdir və şeirlərinin fəlsəfi ideyası hələ də aktuallığını saxlayır. Bunun ən əyani nümunəsi 1991-ci il “Yunesko” təşkilatı tərəfindən Yunus Əmrənin 750 illik yubileyi qeyd edilməsidir və həmin il “Yunus ili” elan olunmuşdur. Həmin münasibətlə Bəxtiyar Vahabzadə “Yunus dədə” adlı şeir yazmışdır. Şeirdə Yunus Əmrə ahıl yaşına çatmış şəxs kimi təsvir olunur və onun həyat çətinliyinə, əzabına sevgi ilə sinə gərərək mübarizə aparması ən yüksək səviyyədə qiymətləndirilir:

“Yunus Dədə şəkər çəkdi
Bu dünyanın zəhərindən
Nəfsinə meydan oxuyub
Arındı dünya kirindən.” [6, s. 572]

Bəxtiyar Vahabzadə Yunus Əmrə zirvəsini izah edərkən onun bir şairdən daha üstün keyfiyyətlərə malik olması kimi nümayiş etdirir. Bunun üçün həyatının müəyyən mərhələlərinə müraciət edərək, el dərdsini öz dərdsi kimi mənimsəməsi, xalqın dərdsinə şərik olması, xalqın mənəvi dəyərlərini yüksək tutmasını şeirdə ön planda təsvir edir:

“Səs verdi əl harayına,
Od vurdu qəm sarayına.
Keçdi ağlın o tayına
İdrakının çəpərindən.
Yad zülmünü dada-dada,
Fərq qoymadı dostu, yada.
O durdu bir boy ucada
Allah yazan qədrindən.” [6, s. 572]

Şairin Yunus Əmrəyə həsr etdiyi hər üç şeiri eyni məzmunu özündə ehtiva edir. Lakin Bəxtiyar Vahabzadənin Yunus Əmrəyə olan ehtiramı, onun şeirlərinin Bəxtiyar Vahabzadədə buraxdığı təsir şairin ruhuna hopmuşdur və 13-cü əsr klassik dövr söz ustası olan Yunus Əmrəni hər zaman anmağı özünə borc bilmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə 13-cü əsr Türk ədəbiyyatında kamillik zirvəsinə çatmış Mövlana Cəlaləddin Rumiyə də şeirlər həsr etmişdir. Cəlaləddin Rumi təkcə Türkiyə ədəbiyyatında yox, ümumtürk xalqların ədəbiyyatına, fikir adamlarına təsir etmişdir. Bəxtiyar Vahabzadə də onun düşüncələrindən yararlanmışdır və “Çiydim”, “Cəlaləddin Rumiyə bənzətmələr”, “Təsəvvüf” şeirlərində Rumi və sufi fəlsəfəsi haqda dərin düşüncələrini qeyd edir. Məhz bu fikirlər Bəxtiyar Vahabzadənin böyüklüyünü əks etdirir. “Ömrünü “çiydim, bişdim, yandım” deyərək ümumiləşdirən böyük İslam övliyasından danışmaq hər kəsin istifadə etdiyi dil və qələm deyil” [7].

Cəlaləddin Ruminin elm və irfan haqqında düşüncələri, öz dövrünün haqq yolçusu olması mütəfəkkirin kimliyi haqqında mübahisələrə səbəb olmuş, “fars şairi” kimi adlandırılmışdır. Bəxtiyar Vahabzadə isə hər şeydən əvvəl Cəlaləddin Rumiyə bəhs edərək onun milli kimliyinə sahib çıxmış, onu bir türk şairi kimi mənimsəmişdir. Bəxtiyar Vahabzadə Rumi fəlsəfəsindən şeirlərində bəhs edərkən Ruminin böyüklüyünü onun öz dilindən ifadə etməklə qələmə almışdır. “Çiydim” şeiri Ruminin məşhur “Çiydim, bişdim və yandım” ifadəsi ilə bağlıdır və bu ifadə Şeirin epigrafinə də əks olunub. Bu mərhələlər Allaha çatmağın mərhələləri kimi səciyyələndirilir. Rumi böyük bir alim olmasına baxmayaraq, uşaqlıq və gənclik illərini “çiydim” kimi xülasəsini vermişdir. Şəms Təbrizi ilə tanışlığını “bişdim” kimi qələmə verən Rumi onun düşüncələrindən bəhrələnmişdir, Şəms Təbrizi ilə ayrılığı isə “yandım” deyərək ifadə etmişdir.

Cəlaləddin Rumi fəlsəfəsinin və yaradıcılığının əsasında həqiqəti axtarmaq və ona çatmaq ideyası durur. Eşq isə həqiqətə çatmağın bir vasitəsi kimi dəyərləndirilir. Bəxtiyar Vahabzadə Ruminin həyatla ölüm arasındakı mübarizədə təsvir edir. Ruminin “çiy” olan zaman hər şeyi qılınc kimi kəsməsi, irfan elminə bələd olan insana xas səbrə malik olmadığını vurğulayır:

Qılınc kimi kəsərdim,
Paslanmışam qında mən,
Vurnuxuram həyatla
Ölüm arasında mən.” [3, s. 620].

Misranın davamı kimi artıq Ruminin təsəvvüf mərhələsində kamilliyə doğru addımlarında arifə məxsus səbrə malik olduğu göstərilir.

Bəxtiyar Vahabzadə Şərq fəlsəfəsini mənəviyyat fəlsəfəsi kimi səciyyələndirmişdir və tam mənimsəmişdir. Bu fəlsəfənin əsasında sufi təlimləri dayanmışdır. Şair bu fəlsəfədən sufi mütəfəkkirlərinin düşüncəsi fonunda istifadə edərək şəxsi düşüncələrini ifadə etmişdir. Heç təsadüfi deyildir ki, “Çiydim” şeirini yazarkən şair ahıl yaşlarında olmuşdur və fəlsəfi düşüncələrini bu şeirlə ifadə etmişdir.

“Öz rənginə boyandım,
Hər əzaba dayandım,
“Çiydim, bişdim və yandım”
Həyat kürəsində mən” [6, s. 620].

Sufi fəlsəfəsi şairin yaradıcılığındakı digər şeirlərində də əks olunmuşdur. Bu qəbildən olan şeirlərin yazılması Bəxtiyar Vahabzadənin ahıl yaşlarına təsadüf etmişdir ki, o yaşlarda sufi fəlsəfəsini daha dərinlən mənimsədiyini deyərək bilərik. Şübhəsiz ki, bu şeirlərin ərsəyə gəlməsində Ruminin rolu olmuşdur:

“Yaşamaq yanmaqdır, yanasan gərək.
Həyatın mənası yalnız ondadır.
Şam əgər yanmırsa, yaşamır demək.
Onun da mənası yanmağındadır.” [3, s. 154]

Şair bu düşüncələri həyat qayəsinə çevirmişdir. Dahi mütəfəkkir insanın dünyaya gələrkən çiy olduğunu, yanaraq kamilləşəcəyini ifadə edir. İnsan ucalığı şairin poeziyasında əsas xətt təşkil edir ki, bu düşüncələrin əsasını sufi ideyaları təşkil edir. Məhz sufi fəlsəfəsində də insanın kamilliyə ucalması başlıca məsələlərdəndir.

Türkçülük Bəxtiyar Vahabzadənin ruhuna hopmuş, sənətkar şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə tam olaraq türkçülüğü təcəssüm etdirmişdir. Şair qədim türk mifologiyasından türk cümhuriyyətinə qədər olan bütün ədəbi hadisələrə tam bələd olmuşdur və yaradıcılığında bəhs etmişdir. Bəxtiyar Vahabzadə “Türkiyə havası” şeirində “Ərgənəkön” dastanından bəhs edərək türklərin həm qədim xalqlardan biri olduğunu vurğulayır, həm də onların mübarizliyini əks etdirir:

“Yazbaşı çıxarkən Erginəkondan,
Qurdu özümüzə ram edənlərik.
Könül atəşilə biz zaman-zaman
Dəmir dağlarını əridənlərik” [6, s. 180].

Sənətkar bu şeirdə yaşadığı dövrün ictimai-siyasi problemlərinə toxunmuşdur və türk dastanından istifadə edərək Azərbaycan türklərinin qədim tarixə xas olduğunu ön planda saxlamışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin gənclik illəri ictimai-siyasi şərait cəhətdən kəskin bir dövrə rast gəlmişdir. Azərbaycanın Sovet imperiyasının tərkibində olması digər sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyatımızın da “ruslaşma” siyasətinin qurbanına çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Bu proseslər Bəxtiyar Vahabzadənin ictimai şüurun inikası kimi formalaşmasına təkan vermiş və müxtəlif mövzulu şeirlərində türkün haqq səsinə duyurmağa çalışmışdır:

Kökümü, soyumu tanıyan gündən,
Amal qanadında mən ucalmışam.
Adım danışsa da, ilk gəncliyimdən,
Türklük havasıyla nəfəs almışam [6, s. 180].

Şairin “Hun səsləri” şeirində əsas ideya gələcəyə inamın ifadəsi kimi öz əksini tapır. Əgər “Türkiyə havası” şeirində Sovet imperiyasının gərgin siyasi rejimi tənqid olunursa, “Hun səsləri” şeirində sətirləti mənalara artıq bu rejimin son dönəmləri olacağına ehtimal edilir. Xeyir-şər savaşı kimi təqdim edilən bu mübarizədə Hunların bu savaşı qalib gələcəyinə ümid bəslənir, bu uğurun şən səsləri gecənin də zülmətinə qalib gəlir. Lakin mövcud vəziyyətlə əlaqədar olaraq Bəxtiyar Vahabzadə öz düşüncələrini açıq şəkildə ifadə etməmişdir

Gələn-gedən! Hər biri öz təlaşında.
Gedənin də izi qalır yurd dışında.
Şərlə xeyrin bu əbədi savaşında
Qımıldanır ürəyimdə hun səsləri [5, s. 95].

Ümumtürk ədəbiyyatın nümayəndəsi Bəxtiyar Vahabzadə öz yaradıcılığında türkçülük məfkurəsini qədim köklərə bağlılıq, ədəbi şəxsiyyətlərin bədii düşüncələri fonunda versə də, türkün dər-dinə şəri olmaq, acısını duymaq onun türk ruhuna, mənəviyyatına mənsub olmasından xəbər verirdi. 1999-cu ildə Türkiyədə baş verən zəlzələ ilə əlaqədar yazılan “Deprem” şeiri bu silsilədən olan

bədii nümunədir. Şeir zəlzələdə həlak olanların xatirəsinə həsr olunmuşdur. Bəxtiyar Vahabzadə şeirin hər misrasında Türkiyənin dərdinə şərik olmuşdur. Bu müştərək acılar Azərbaycan və Türkiyə arasında ortaqlıq mənəvi bağların tərənnümü kimi əks olunur:

“Varmı qəza, varmi bəla, de bunca?
Səninləyik, biz ki ömür boyunca.
Faciəni biz uzaqdan duyunca,
Gözlərimdən axdı yaşım, Türkiyə” [6, s. 299].

Bəxtiyar Vahabzadənin türkçülük ideyasını ehtiva edən şeirləri ictimai-siyasi şəraitin doğurduğu amillərdən irəli gəlirdi. Onun Kəmaləddin Kamu, Yəhya Kamal yaradıcılığından bəhrələnərək ərsəyə gətirdiyi “Zaman mənim içimdə”, “Qeybdən səs” adlı şeirləri Azərbaycan-Türkiyə fəlsəfi düşüncələrinin vəhdəti kimi çıxış edir.

Kəmaləddin Kamu Cümhuriyyət dövrü Türkiyə ədəbiyyatının nümayəndələrindən biri kimi çıxış etməklə bərabər, həm də dövlətin ictimai-siyasi həyatında yaxından iştirak etmişdir. Bütün şeirləri “Qürbət mənim içimdə” adlı kitabda nəşr edilmişdir. Kəmaləddin Kamunun yaradıcılıq fəlsəfəsi də məhz kitabın adı ilə səsləşir. Gənclik illəri müharibə dövrünə təsadüf etdiyi üçün yaradıcılığında milli mübarizə ruhu, yadlaşma prosesi xalq dilinə yaxın şəkildə əks edilmişdir. Bu cəhətlər Bəxtiyar Vahabzadənin diqqətini cəlb etmiş, onun yaradıcılığına maraq göstərməsinə səbəb olmuşdur. Bəxtiyar Vahabzadənin də həyatı, yaşadığı mühit Kəmaləddin Kamu ilə oxşar olduğu üçün onların düşüncəsində, bədii yaradıcılığında eyni motivlərin üstünlük təşkil etməsinə səbəb olmuşdur. “Zaman mənim içimdədir” şeiiri Kəmaləddin Kamunun “Qürbət” adlı şeirindən faydalanaraq yazılmışdır. Şeirin epigrafinə həmin şeirdən misralar verilmişdir. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında fəlsəfi-psixoloji lirika üstünlük təşkil edir. Bu istiqamətdə olan şeirlərində zaman, məkan anlayışı vəhdətdə verilir. “Zaman mənim içimdədir” şeirində də bu motivlərə rast gəlmək mümkündür. Şeirdə kədərli motivlər zamandan şikayət kimi ifadə olunur. Şair istəklərinə çatma bilməməsindən şikayətlənir. Ətrafında baş verən ictimai-siyasi proseslərə eyham edən şair həmin hadisələri dərdindən duyur və onların şairin ruhunu bürüdüüyü əks olunur:

“Dərədəki çən çən deyil
O dağdaki duman deyil.
O inləyən kaman deyil
O çən mənim içimdədir,
Duman mənim içimdə
O inləyib nalə çəkən
Kaman mənim içimdədir.” [6, s. 599]

Cümhuriyyət dövrü türk ədəbiyyatının şairi, yazıçısı, siyasətçisi kimi tanınan Yəhya Kamal Bayatlı dövrünün görkəmli nümayəndələrindən biri olmuşdur. Yəhya Kamal ədəbi yaradıcılığa, xüsusilə də şeirə xalq ruhu ilə bağlanmışdır. Bəxtiyar Vahabzadə bu türk mütəfəkkiri haqqında həm şeir, həm də məqalə yazmışdır. Hər birində şairin dini düşüncələrindən çıxış edən Bəxtiyar Vahabzadə həm “İman şairi” adlanan məqaləsində, həm “Qeybdən səs” şeirində həyatı və dini haqqında hadisələrə əsaslanmışdır. “Qeybdən səs” şeirinin epigrafinə Yəhya Kamalın Atatürkə müraciəti əks olunub. “Atatürkə, -Paşam, -dedim, - Quran bir elm kitabı deyil, bir iman kitabıdır. Müsəlman türk xalqı onu söz olaraq deyil, səs olaraq oxuyur. Anlaya bilmədiyini yerlərini də bu səsin təsiri ilə hiss etməyə alışmışdır.” [3, s. 62] Epigrafi oxuduqda sonra şeir barədə dolğun təsəvvür yaranır. Şeir, tamamilə, dini mövzudadır. Bəxtiyar Vahabzadənin bu mövzuya müraciət etməsi onun Şərq ənənələrinə bağlılığı, İslam dininə ehtiramı ilə yanaşı, həm də Yəhya Kamal Bayatlı ilə düşüncə bənzərliyinin olmasıdır:

Qurani dinlədim, nura boyandım,
Dili qanmasam da, mənani qandım.
Düşdüm birdən-birə səsin sehrinə,
Anlaya bilmədim onun sehri nə?.[6, s. 62]

Yəhya Kamalın anası dindar bir qadın olmuşdur, şairin də dinə meyl etməsi bu səbəbdəndir. Lakin Parisə təhsil almağa gedən zaman Yəhya Kamalın düşüncələrində dəyişiklik büruzə verir, o öz dininə şübhə etməyə başlayır. Bunlara baxmayaraq, Yəhya Kamal nəticədə yenə də öz dininə etiqad edir ki, bunun da əsas səbəbi türk millətinin mübariz ruhu olur. Şair anlayır ki, öz millətinin xalq kimi formalaşmasının mənbəyini ulu babalarının əzmində görür. Bu hadisədən sonra Yəhya Kamalın hər zaman dinə etiqadının əsasında türkçülük düşüncəsi dayanır. Şairin dini etiqadına şüurlu şəkildə dönməsi milli kimliyinə dönməsinin ifadəsi idi. Bu düşüncələr isə Bəxtiyar Vahabzadənin türkçülük mövqeyinə uyğun gəlirdi. Azərbaycan -Türkiyə ədəbi əlaqələrindən bəhs edərkən yalnız fikir adamlarından söz açmaq doğru olmazdı. Hər bir dövlətin tarixində öz sözünü demiş siyasətçilər var ki, onlar nəinki öz xalqı tərəfindən sevilir, digər xalqların da rəğbətini qazanır. Bu ehtiram o həddə gəlib çatır ki, şairlər, yazıçılar onu öz qələmlərinə alaraq əbədləşdirirlər. Türkiyənin sayca 9-cu prezidenti olan Süleyman Dəmirəl də tarixdə iz qoymuş belə siyasətçilərdən biridir. Prezidentə olan rəğbət Bəxtiyar Vahabzadənin ona şeir ithaf etməsinə səbəb olmuşdur. “Sultanlıq-Başqanlıq” adlanan şeirdə Süleyman Dəmirəl güclü siyasətçi kimi dəyərləndirilir. Bu düşüncələr sadəcə bir mütəfəkkirin düşüncəsi kimi deyil, bütöv bir xalqın ümumiləşdirilmiş fikrinin nəticəsi kimi dəyərləndirilir. Süleyman Dəmirəl Azərbaycan -Türkiyə ədəbi-mədəni əlaqələrinin təməlini qoymuş bir şəxsiyyətdir və 20-ci əsrdə Azərbaycanın çətin anlarında ondan dəstəyini əsirgəməmişdir. Məhz bu addımlar Azərbaycan xalqının rəğbətinə səbəb olmuşdur. Bəxtiyar Vahabzadə “Sultanlıq-Başqanlıq” şeirində Süleyman Dəmirəli digər başqanlardan fərqləndirir, onun ali keyfiyyətlərindən bəhs açır, hətta onun dəyərini Sultan Süleyman Qanuni ilə müqayisə edərək eyni tərəziyə qoyur. Nəticə etibarilə, Süleyman Dəmirəli Sultandan daha üstün tutur. Şairin fikrincə, başqanlıq etmək bütün xalqın övladı olmaq, onun sevgisini qazanmaq deməkdir. Süleyman Dəmirəlin də siyasətdə gördüyü işlər onun sevilməsinə səbəb olmuşdur. Onun Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrini gücləndirməyə çalışması Bəxtiyar Vahabzadənin türkçülük mövqeyilə səsleşirdi:

“Çox taclı Süleymanları tarix yola salmış
Tək birəcə Süleyman ulu sultan kimi qalmış.
Sultanlığı almış o Süleyman babasından.
Başqanlığı almış Dəmirəl- əl obasından.
Sultan dediyin bir atanın oğludur ancaq,
Başqansa bütün millətə övlad olur, ancaq.”[6, s. 98]

Şeirdə Bəxtiyar Vahabzadə Prezidenti yubileyi münasibətilə təbrik edir, Heydər Əliyevlə olan münasibətlərini qardaşlıq, dostluq əlaqələri kimi dəyərləndirir. Mütəfəkkir bu misralarda iki şəxsin qardaşlığı fonunda iki dövlətin, millətin qardaşlığını, türk birliyini ön planda saxlamağa çalışmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin Süleyman Dəmirəl haqqında düşüncələri tək tərəfli olmayıb. Süleyman Dəmirəl şairin ədəbi irsi haqqında maraqlanaraq, vətəndaşlıq mövqeyi ilə tanış olmuşdur. Prezident Azərbaycana gələn zaman Bəxtiyar Vahabzadənin bədii irsini yüksək səviyyədə qiymətləndirmiş və onu “Türk dünyasının şairi” kim dəyər vermişdir. Bu ifadə şairin bütün türk xalqlarının acısına şərik olaraq onların ruhuna toxunduğunun bariz nümunəsidir. Bəxtiyar Vahabzadə Türk xalqlarının birliyini həyat qayəsi kimi müəyyənləşdirmişdi. Bu ideyanı davam etdirmək üçün bədii əsərlərində türk xalqlarının həm tarixinə, həm o zamankı problemlərinə toxunaraq türkləri oyandırmağa çalışmışdır. Onun “Atatürk” adlı şeiri siyasi arenada türk millətinin tarixdə mövcud olmasında böyük rolu olan Mustafa Kamal Atatürkə həsr edilmişdir. Şeir müəyyən mənada Atatürkə ithaf edilmiş

mədəhiyyə səciyyəsi daşıyır və Süleyman Dəmirələ həsr edilən “Sultanlıq-Başqanlıq” şeiri ilə oxşarlıq təşkil edir. Hər iki şeirdə dövlət adamlarının xalqın atası kimi böyük əhəmiyyət daşıdığı, millətin uğrunda mübarizəsi əks olunmuşdur. Atatürk həm övlad, həm ata kimi Türkiyə millətinin qalxanına çevrilərək sinəsini xalqı uğrunda sipər edir:

“Atatürkün anası! Adı bir insan, bir ana.
Zaman ötdükcə nədən səcdə qılır hər kəs ona?
Böyük millətə bir gün ata doğmuş o ana.
Atatürkün sinəsi, yurdun alınmaz qalası
Atatürk millətinin həm atası, həm balası!” [6, s. 265]

Bəxtiyar Vahabzadə şeirin sonunda Türk xalqları haqqında arzusunu ifadə edir və ümidini Atatürk kimi insanın türk xalqlarını birləşdirəcəyinə dair inam bəsləyir. Ümid edir ki, hər zaman əzab çəkən xalq nə vaxtsa birləşəcək:

“Nədir arzum, diləyim tanrıdan imanla bu gün?
Talanın, bağrına dağlar çəkilən xalqım üçün:
Yeni fikrin küləyindən qoca millət darana,
Bizi birləşdirəcək bir Atatürküm yarana!” [6, s. 265]

YEKUN NƏTİCƏ

Dahi söz ustası Bəxtiyar Vahabzadə türk ədəbi düşüncəsinin özəyi və cövhəridir. Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığını nəzərdən keçirərkən türk ədəbi şəxsiyyətləri və onların düşüncəsi haqda dolğun məlumata malik oluruq. Onun türk düşüncəsində igidlik, mərdlik, qədim köklərə bağlılıq təqdim olunur. Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası türk ədəbi düşüncəsinin əksi baxımından Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir mərhələ təşkil edir. Biz bir şəxsin taleyi fonunda bütöv xalqın milli kimlik mücadiləsinə şahidlik etmiş oluruq. Yüksək bədii poetik çalarlara malik olan bu şeirlər Bəxtiyar Vahabzadənin şəxsi duyğularının fonunda bədiilik və tarixiliyin vəhdəti kimi çıxış edir.

MİNNƏTDARLIQ

Başda AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru akademik İsa Həbibbəyli olmaqla, institut əməkdaşlarına, “Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında türk ədəbi düşüncəsi” adlı məqalənin hazırlanmasında mənə istiqamət verən və tədqiqat materialarımı toplamaqda kömək edən elmi rəhbərim fil.e.d., professor Əlizadə Əsgərliyə dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

ƏDƏBİYYAT

1. Məsum, S. Sufizm / S.Məsum. – Bakı: Elm nəşriyyatı, – 2016. – 144 s.
2. Rəcəbli, Ə. Qədim Türk yazısı abidələri: [4 cildə] / Ə. Rəcəbli, elmi redaktor. N.Əliyeva. – Bakı: “Nurlan”, – 2009. – 285 s.
3. Vahabzadə, B. Seçilmiş əsərləri: [12cildə] / B.Vahabzadə, tərt.ed., ön söz və redaktor. R.Qafarlı. – Bakı: “Elm”, – 2008. – 328 s.
4. Vahabzadə, B. Seçilmiş əsərləri: [12cildə] / B.Vahabzadə, tərt.ed., ön söz və redaktor. R.Qafarlı. – Bakı: “Elm”, – 2008. – 662 s.
5. Vahabzadə, B. Seçilmiş əsərləri: [12cildə] / B.Vahabzadə, tərt.ed., ön söz və redaktor. R.Qafarlı. – Bakı: “Elm”, – 2008. – 584 s.
6. Vahabzadə, B. Seçilmiş əsərləri: [12cildə] / B.Vahabzadə, tərt.ed., ön söz və redaktor. R.Qafarlı. – Bakı: “Elm”, – 2008. – 738 s.
7. <https://semazen.net/hayati-ve-sahsiyeti/>

TURKISH LITERARY THOUGHT IN BAKHTIYAR VAHABZADE'S POETRY

İ.V. Rustamova

The article examines the artistic reflection of Turkish literary thought in Bakhtiyar Vahabzade's poetry. Bakhtiyar Vahabzade is a manifestation of Turkishness with his literary identity. In the artist's poetry, both the literary personalities of Turkish thinkers were investigated, and their philosophy of artistic creation was involved in the study, and the closeness of thought of Bakhtiyar Vahabzade and those thinkers was emphasized. In his work, the poet addressed Turkish historical monuments and Turkish mythology, and acts as a guardian of the cultural heritage of the entire Turkic world. Along with this, Bakhtiyar Vahabzade has reflected both their philosophical thoughts and literary identity in his creations based on the creativity of Turkish literary figures of both the classical period and the republic period. These poems can be considered as the clearest example of Turk's love for Turk and Azerbaijan-Turkey friendship. Bakhtiyar Vahabzade expressed his love for Turkish thinkers in the most beautiful way in these literary examples with the feeling of a poet.

Keywords: *Azerbaijan-Turkey, friendship, Turkism, ideology, folk.*

ТУРЕЦКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ МЫСЛЬ В ПОЭЗИИ БАХТИЯРА ВАХАБЗАДЕ

И.В. Рустамова

В статье рассматривается художественное отражение турецкой литературной мысли в поэзии Бахтияра Вахабзаде. Бахтияр Вахабзаде – это проявление тюркизма своей литературной самобытностью. В поэзии художника исследовались как литературные личности тюркских мыслителей, так и привлекалась к изучению их философия художественного творчества, подчеркивалась близость мысли Бахтияра Вахабзаде и этих мыслителей. В своем творчестве поэт обратился к турецким историческим памятникам и тюркской мифологии, и выступает хранителем культурного наследия всего тюркского мира. Наряду с этим Бахтияр Вахабзаде отразил как их философские мысли, так и литературное своеобразие в своих произведениях, основанных на творчестве турецких литературных деятелей как классического периода, так и республиканского периода. Эти стихи можно считать ярчайшим примером любви тюрка к тюрку и азербайджано-турецкой дружбы. В этих литературных примерах Бахтияр Вахабзаде с чувством поэта самым прекрасным образом выразил свою любовь к турецким мыслителям.

Ключевые слова: *Азербайджан-Турция, дружба, тюркизм, идеология, народный.*